

ПОЧАТКИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕОЛОГІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ЕТНО-РЕГІОНАХ У «ДОВГОМУ ХІХ СТ.»

У статті йдеться про початки формування української національної ідеології в українських етно-регіонах у «довгому ХІХ ст.», а саме у період з кінця ХVІІІ – до початку ХХ ст. Автор звертає увагу на адміністративно-територіальні зміни, що відбулися на українських землях наприкінці ХVІІІ ст. у зв'язку зі зникненням Речі Посполитої і Кримського ханства, а також завоюванням Російською імперією причорноморських земель і Криму.

У статті звертається увага на те, що на початок ХІХ ст. населення етно-регіонів, що пізніше увійшли до Української держави, було неоднорідним. Своєю ідентичністю та ментальністю виділялися жителі дванадцяти етно-регіонів, кожний з яких мав власне «історичне минуле», етнічні відмінності, економічні та політичні особливості, регіональну еліту тощо. На формування ментальностей та ідентичностей населення регіонів мали вплив історична доля, релігія, економічний розвиток, державна колонізаторська політика країн-загарбників, трансформація домінуючих культурних традицій тощо.

Коротко аналізується ментальність, релігійна та етнічна ідентичність населення таких етно-регіонів як Закарпаття, Східна Галичина, Північна Буковина, Поділля, Волинь, Правобережжя, Гетьманщина, Слобожанщина, Подніпров'я, Донбас, Причорномор'я та Крим.

Автор характеризує початки співпраці еліт етно-регіонів, які протягом ХІХ на початку ХХ ст., засвоївши логіку націоналізму, намагалися на основі модерних європейських демократичних ідей – рівності, братерства, справедливості та народолюбства розробити власну оригінальну концепцію майбутньої соборної України.

Насамкінець, з огляду на зазначені факти і наукові припущення, автор робить висновки, звертаючи увагу читача на колосальну роботу, пророблену українськими націєтворцями у «довгому ХІХ ст.».

Ключові слова: українське націєтворення, «дове ХІХ ст.», ідеологія, ментальність, національна ідентичність, етно-регіони України.

Динаміка трансформацій в українському суспільстві на початку третього тисячоліття виводить в число найбільш пріоритетних напрямів досліджень історичної науки проблеми українського націєтворення та розбудови самостійної Української держави. Після отримання нашою державою незалежності українські історики особливо завзято взялися досліджувати «вершки» націєгенези – утворення перших українських національних партій, преси, Українську національну революцію 1917-1921 рр., ОУН, УПА тощо. Початки українського націєтворення досліджуються неохоче. Однак, отримати об'єктивну і вичерпну картину українського націєтворення можливо лише тоді, коли буде повно і всебічно досліджено весь комплекс відповідних джерел та літератури щодо заро-

дження та становлення української національної ідеології. Це, насамперед, проблеми, що стосуються засвоєння регіональними елітами логіки націоналізму на початку так званого «довгого XIX ст.».

Проблеми зародження та становлення українського націоналізму вітчизняні та закордонні науковці намагались осмислити вже наприкінці XIX ст. Перший логічний виклад бачення «українського минулого» було зроблено «батьком» української історії М.С. Грушевським [1], історичні праці якого відіграли в історії українського націєтворення таку саму роль, як твори Паїсія Хілендарського для болгарського, Франтішка Палацького – для чеського, Адама Міцкевича для польського. Однак варто зазначити, що ставлення до українського «наряду» як головного суб'єкту історичного процесу, було перейнято М. Грушевським з творів М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова і відповідало поширеній серед слов'янських істориків Південної і Східної Європи початку XX ст. концепції «національного відродження». На початку XX ст. той же підхід до процесів українського націєтворення у своїх наукових розвідках застосували І. Крип'якевич, Д. Яворницький, В. Грабовецький, Н. Полонська-Василенко та ін.

Вивчення історії суспільно-політичних уявлень та ідей вишло на чільне місце в світовій історіографії після Другої світової війни, а в українській – з 90-х рр. XX ст. Так, творення націй в Австрійській та Російській імперіях у своїх працях досліджували Б. Андерсон, А. Грінфельд, З. Когут, Е. Сміт, М. фон Хаген, Д.-П. Хімка, та ін. Вони зазначали, що націогенеза не була самодостатнім, наперед визначеним процесом, в якому кожна нація формувалася окремо, а – серією взаємодій та протистоянь між різними «національними проектами», які перебували у стадії формування та розвитку і багато у чому залежали від загальноєвропейського контексту [2, с.16].

Нативні націоналізми в Австрійській та Російській імперії досліджували історики П.Р. Магочій, З. Когут, А. Каппелер, О. Міллер, Я. Грицак, М. фон Хаген), Наприклад, на думку З. Когута, малоросійська ідентичність була засобом інтелектуального пристосування до концепції множинних лояльності й ідентичності, характерних періоду до націоналізму, і одночасно, початковим етапом національного розвитку на основі малоросійської ідеї [3, с.18]. М. фон Хаген вважав, що саме перша світова війна стала своєрідною межею у взаєминах росіян з «неросіянами» та й між самими «неросіянами» в Російській імперії. Російський історик О. Міллер зазначив, що формування російського націоналізму стало саме реакцією на розвиток польського, українського, єврейського різновидів цього явища [3, с.129].

На думку сучасних українських істориків Я. Грицака, В. Кравченка, Г. Касьянова, І. Удода, Р. Шпорлюка та ін. серед представників різних етнічних груп на українських землях з кінця XVIII і до початку XX ст. тривав пошук відповідей на складні питання ідентифікації себе у відповідних системах національних координат [4, с.21].

На початку нашої наукової розвідки було б доцільним з'ясувати термінологічний апарат, особливо звернути увагу на ті терміни, які ще «не встоялися» в українській історичній науці. Насамперед, це терміни «національна ідеологія», «національна ідентичність», «ментальність» та, власне, «довге ХІХ ст.». Почнемо з останнього. Вслід за британським істориком Еріком Гобсбаумом під «довгим ХІХ ст.» ми розуміємо часовий проміжок з кінця ХVІІІ ст. – до початку ХХ ст. Учений вважав, що перебіг подій у цьому столітті визначила Французька революція 1789 р. та індустріальна революція в Британії. Ця «подвійна» революція заклала основи нової індустріальної цивілізації – демократії, а мірилом успішного розвитку країн світу після неї стали технічний прогрес і наявність нових технологій. Важливі післяреволюційні зміни були пов'язані зі створенням перших національних держав – Італії та Німеччини. Події «довгого ХІХ ст.» Ерік Гобсбаум всесторонньо і детально дослідив у трьох томах, що вийшли друком у 1962-1987 рр.: «Епоха революції: Європа 1789-1848» [5], «Доба капіталу: Європа 1848-1875» [6] і «Доба імперій: Європа 1875-1914» [7].

Зазначені праці Е. Гобсбаума мають ґрунтовний науковий апарат і один із найвищих у царині історичної науки індекс цитованості [2, с.7]. Важко не погодитися з автором у тому, що саме у «довгому ХІХ ст.» країни світу почали залучатися до єдиної світової системи господарства й міжнародних відносин, а з другої половини ХІХ ст. почався нечуваний індустріальний поступ, соціально-політична та економічна модернізація низки країн. У «довгому ХІХ ст.» спостерігається небачений доти за інтенсивністю розвиток науки. Виникнення телеграфу, радіо, зростання мережі залізничних шляхів сприяло появі нових форм комунікацій між людьми усього світу. Науково-технічний прогрес обумовив поширення освіти й зростання добробуту, докорінно змінилося повсякденне життя, підвищився рівень комфорту людини. Ця доба була також відзначена видатними досягненнями у всіх сферах культури. Завершила «довге ХІХ ст.» Перша світова війна, унаслідок якої були зруйновані могутні імперії – Російська, Австро-Угорська, Німецька та Османська, а також розпалася існуюча до того система міжнародних відносин [8, с.198].

Тепер з'ясуємо, що маємо на увазі під терміном «національна ідеологія». Іспанський філософ і соціолог ХХ ст. Ортега-і-Гасет вважав, що в інтелектуальній історії людства до певного часу панували вірування, а з певного – ідеології. «Вірування» мають «право на існування» тоді, коли неозначеність і багатозначність смислу ще не сприймалася як аномалія, коли смисл ще не був актуалізованим, не становив проблему. З історичним поступом на зміну віруванням приходять ідеології. На думку вченого, саме у «проломи в наших віруваннях», в їх «прогаліни» спрямовуються нові ідеї. Адже призначення ідеологій і полягає в тому, щоб замінити нестабільний, двозначний світ на світ, у якому немає місця двозначності» [9, с.97]. Наприкінці ХVІІІ ст. в революційній Франції група науковців, які називали себе «ідеологами», на чолі з

Дестютом де Трасі, відкинули релігію як «непотрібну гіпотезу». З ієрархії наук вони прибрали теологію, яка до кінця XVIII ст. вважалася «наукою наук», замінивши її «ідеологією». Тож, на зламі XVIII-XIX ст. «ідеологія» стала головною науковою доктриною, що замінила релігію, ставши «фундаментом і дахом» усіх наук і ключем до «нових знань». На думку Дестюта де Трасі, наш світогляд є фільтром, крізь який пробивається до нас реальність, і все, що ми знаємо про оточуючий світ, ми пропускаємо через нашу ідеологію (світогляд), тому усі наші знання – це «легкі коливання на поверхні нашої душі» [10, с.38.]. Виходячи з вищезазначеного, під терміном «національна ідеологія» розуміємо взаємопов'язану систему ідей з певним нормативним змістом, яка стала «інструкцією до дії» і була застосована до соціальних спільнот у «довгому XIX ст.», вдосконалюється і застосовується досі, для більш повного пояснення реальності та забезпечення найефективнішої міжлюдської взаємодії. Інтерпретацію національної ідеології, як загальноєвропейського суспільно-політичного феномену, вперше знаходимо на зламі XVIII-XIX ст. в працях Й. Гердера, І. Канта та Ф. Гегеля. Останній таумачив ідеологію як систему знань, що породжують себе в процесі розвитку людства [11, с.137].

Тож розбудову націй та національних держав скеровують національні ідеології, саме вони формують людські переконання, а вже переконання формують національні ідентичності. Під національною ідентичністю розуміємо усвідомлення індивідом своєї приналежності до конкретної національної спільноти, при цьому в якості механізму її формування може виступати не тільки уявлення про певні ідеали і цінності, властиві цій спільноті, але і внутрішнє відторгнення від тієї спільноти, яка цих уявлень не поділяє. Термін «ідентичність» почав широко вживатися істориками після появи у 1989 р. праці Чарльза Тейлора «Джерела особистості. Становлення сучасної ідентичності» (в українській редакції вона має назву «Джерела себе») [12]. Тейлор трактує «ідентичність» як сукупність специфічних рис, які виокремлюють певну спільноту з-поміж інших, що і є для окремої особи чи групи осіб підставою для віднесення себе до цієї спільноти. Англійський дослідник Ентоні Сміт, розглядаючи усю сукупність соціальних ідентичностей виокремив з цього ряду як найбільш стійку – ідентичність релігійну. На його думку, релігійна ідентичність ґрунтується на потужних глибинних категоріях і критеріях, цілком відмінних від інших [13, с.78]. На цю думку слід зважати сучасним історикам.

Ментальність ми розглядаємо як спосіб мислення, загальну духовну налаштованість, установку індивіда або соціальної групи (наприклад, етносу, нації) до навколишнього світу. На відміну від ідеології, ментальність не є формою мислення, що спонукає людину до дії, а є ставленням, відношенням, способом поведінки. Ментальність – це призма, через яку людина сприймає світ і себе в ньому. Формують ментальності цілий ряд факторів (релігійний, етнічний, національний, географічний, а також мова, культура, соціальний стан, стать тощо). Загальні проблеми теорії ментальності

детально розглянуто представниками «школи аналіз» [14] та українськими дослідниками [15]. Українські вчені намагаються розібратися і з вітчизняними регіональними ментальностями [16].

Кінець XVIII – початок XIX ст. був часом великих політичних змін і соціальних перетворень у Східній Європі. Внаслідок цих змін зникли держави, яким належали землі майбутньої України: припинила своє існування Річ Посполита, зникло Кримське ханство. Якщо поглянути на процеси українського націєтворення у «довгому XIX ст.» з точки зору великої історичної драматургії, то відразу ж впаде в око, що перший його акт почався зі значного збільшення сценічної площі та «заміни декорацій» [17]. Українські землі почали набувати нової геополітичної конфігурації: після першого поділу Речі Посполитої у 1772 р. Галичина, невелика частина Волині і Західне Поділля, а у 1775 р. і Буковина, яка до того входила до Османської імперії, увійшли до складу імперії Габсбургів; у 1774 р., після чергової війни з Туреччиною, Російська імперія приєднала до себе північно-чорноморські степи та Крим; після другого поділу Речі Посполитої у 1793 р. до Російської імперії перейшли Київщина, Волинь та Поділля і, врешті, у 1795 р. після третього поділу Речі Посполитої – Берестейщина. Відтоді геополітичний формат українських земель до першої світової війни залишався майже незмінним (єдині, але дуже незначні зміни були пов'язані з Наполеонівськими війнами) [18, с.481].

Змінюється топоніміка регіону. Від середини XVII – до початку XIX ст. у Європі з'являється значна кількість найрізноманітнішої літератури, присвяченої територіям, які згодом стали землями держави Україна. Кожен автор додавав щось нове в розповідь про ці землі, потрохи називаючи їх вже не Руссю, як у Середньовіччі, а Україною. Топонім «Україна» став все частіше з'являтися на європейських картах. Такий ріст інтересу до східних кресів Речі Посполитої ймовірно був пов'язаний з повстанням під проводом Богдана Хмельницького, яке історик Сергій Плохій вважає водночас «селянським бунтом, релігійною війною і регіональним сепаратизмом» [19, с.78]. Весь цей інтелектуальний багаж, що накопичувався роками, був згодом використаний українськими націєтворцями у «довгому XIX ст.».

Я. Грицак у своїй монографії про І. Франка для того, щоб більш яскраво охарактеризувати «довге XIX ст.» – час, в якому формувалося політичне «обличчя» Каменяра, використовує влучну метафору про процеси націєтворення як про «гру у футбол» [20, с.20]. Скористуємося нею, трохи додавши своїх міркувань з цього приводу, і ми. У зв'язку з занепадом старого режиму в «довгому XIX ст.» на європейському континенті між різними етнічними, релігійними, соціальними групами починається великий турнір за право зайняти своє місце «під сонцем» у майбутньому індустріальному світі. Кількість учасників турніру значно перевищує наявну кількість «прізів». Українські землі стають полем, де відбуваються найзавзятіші баталії. Щоб виграти турнір, один з аутсайдерів – українофільська інтелігенція – пробує опанувати нові пра-

вила і техніку гри, зібрати соціальний і символічний капітал, перетворити пасивних досі жителів своїх земель на масову «групу вболівальників». Всі ці заходи можуть виявитися марними, якщо «команда не матиме добрих форвардів і голкіперів», зазначає автор [20, с.20]. Українська історична наука ще має визначити усіх тих «форвардів і голкіперів» поіменно і по регіонам, адже у кожному українському регіоні були свої більш-менш талановиті «гравці».

Вацлав Липинський понад століття тому в своїх «Листах до братів-хліборобів...» писав: «...різниці між лівобережною Гетьманщиною і Слобожанщиною, Правобережжям, Запорозькими землями, Кубанню, Галичиною, Буковиною, Закарпатською Руссю і Кримом настільки великі, що з ними всякий український політикодержавник мусить дуже поважно рахуватись» [21, с.422]. Важко не погодитися з «батьком» українського консерватизму. На те, що ці етно-регіони відрізнялися один від одного як за юридичним статусом, так і за економічними, мовно-культурними, політичними і ментальними показниками, вказують і сучасні дослідники [22].

На формування ментальностей населення цих регіонів мали вплив історична доля, релігія, економічний розвиток, державна політика країн-загарбників, трансформація домінуючих культурних традицій тощо. Своєю ідентичністю та ментальністю виділялися жителі дванадцяти етно-регіонів, кожний з яких мав власне «історичне минуле», етнічні відмінності, економічні та політичні особливості, регіональну еліту тощо. На нашу думку, найвідчутніше вирізнялися три групи етно-регіонів, назвемо їх мега-регіонами: «західний», «центральний» та «східний». Тож розглянемо їх з заходу на схід.

Влада імперії Габсбургів здійснювала адміністративно-територіальний поділ, не беручи до уваги етнічний склад населення, зважаючи на давній римський принцип «поділяй і володарюй». Так, східногалицькі землі, де переважало русинське населення, та західногалицькі, де переважна більшість населення була поляками, потрапили в одну адміністративно-територіальну одиницю – «Королівство Галиції і Лодомерії» з центром у Львові. Спочатку окремим округом до нього увійшла частина іншого українського етно-регіону – Буковини. Але вже 4 березня 1848 р. Буковину було вилучено з управління Галицької адміністрації і надано автономію, а у січні 1849 р. Франц Йосиф I, створив окремий коронний край – Герцогство Буковина [22, с.27]. Адміністративні органи влади третього українського етно-регіону, що входили до імперії Габсбургів – Закарпаття залишалися у підпорядкуванні Пожонському (Братиславському) намісницькому управлінню. Таким чином, західноукраїнські землі під час перебування у складі Дунайської імперії залишалися адміністративно розмежованими [22, с.27].

Закарпаття – єдиний український етно-регіон, що лежить за головним карпатським хребтом. Його корінне населення протягом століть в основному перебувало під гнітом угорців і являло фактично кріпацьку масу, з якої подекуди вибивалися малочисельна

дрібна шляхта та пригнічене духовенство. Позбавлене політичної влади і привілейованих станів воно зберегло свою ідентичність насамперед завдяки релігійній окремішності. Саме православ'я виявилось тим запобіжником, що вберіг русинів Закарпаття від асиміляції. Населення краю ідентифікувало себе як русини, карпатороси, угророси.

У першій половині XIX ст. на Закарпатті почалися процеси нативного націєтворення. Яскравим прикладом націєтворця-початківця регіону може слугувати постать Олександра Духновича, який розпочав свою діяльність під час революції 1848-1849 рр. і одним з перших закликав «подкарпатських русинів оставити глибокий сон». Потрохи засвоюючи логіку націоналізму, він заснував «Пряшевское літературное заведение», яке почало видавати книжечки для народу кириличним шрифтом, намагався власними силами з окремих історичних «пазлів» зібрати цілісну картину про історію регіону, писав театральні п'єси, художні твори для дітей та дорослих тощо. Пробивав себе Духнович і у публіцистичній діяльності. У багатьох своїх публікаціях намагався «реконструювати» місцеві інститути влади. Так, у дописі «Состояніе Русінов в Угорщине» у «Зорі Галицької» він зазначав: «азиятицкі погани із русінов свободних рабов зделати не стидалися» [23] і виступив з соборними ідеями закликавши русинів «Руси Угорської, Галицької та Буковинської» до об'єднання в один автономний край у межах Австрійської імперії [23].

Одним із перших закарпатських «будителів», хто погодився вважати русинів Закарпаття частиною української нації був Анатолій Кралицький. Він стверджував: «И наша Угорская Русь вместе с Галичиной принадлежит к малорусской поросли славянского племени... Мы семья преславной Украины и незабвенного Запорожья» [24].

Одним з перших науково обґрунтував належність русинів Закарпаття до української нації Іоан Дулішкович. Саме його, разом з Ласлом Чопеєм, котрий у 1883 р. видав українсько-угорський словник, дослідники вважають «зачинателями» українського націоналізму в Закарпатті [25]. Згодом і Юрій Калман Жаткович причислив русинів Закарпаття до українців, які, на його погляд, є настільки ж віддаленими від великоруського, як і від польського і болгарського народів [25].

Наступний регіон – Галичина (сьогодні це Львівська, Івано-Франківська і більша частина Тернопільської областей). Ще з 40-х рр. XIV ст. ця земля була захоплена і почала колонізуватися поляками, які по-при низку історичних колізій, зуміли панувати на ній навіть після втрати власної держави у другій половині XVIII ст. аж до початку Другої світової війни. З 1596 р. саме тут утверджувалася уніатська церква. Регіон у зазначений період ще називався Червоною або Галицькою Руссю, Польщею (з наголосом на останньому складі). Переважна більшість населення ідентифікувала себе як «руські люди», русини, руснаки [23]. На думку Я. Грицака до середини XIX ст. в Галичині кількість людей, які

ідентифікували себе як українці, обраховувалася «кількома сотнями, якщо не десятками людей» [20, с.13].

У свій час Іван Франко цитував священника Филимона Тарнавського, який оповідав: «В селі, де він був парохом, місцевий агітатор-народовець переконував селян, що вони повинні називати себе українцями. Коли зайшов до хати старого газди Михайла Калужки, сказав йому, що він українець. Михайло Калужка пішов до коршми і спитав арендаря Шаю Венгляр, що то є українець? Шая Венгляр сказав йому: – Українець то такий бідака, що вже десь там скраю за селом мешкає, а ви, прецінь, господар в середині села, та де ж Ви українець! Я б його до суду подав за таку велику образу. Тарнавський завершує розповідь такими словами: «Це свідчить, що назва українець в тих часах (А.З.: 1897 р.) ще многим навіть не була знана» [20, с.133].

Наступними етно-регіонами, що згодом увійшли до української держави були Північна Буковина та Хотинщина (територія сучасної Чернівецької області). Ці землі були тісно пов'язані з молдавсько-волоським історичним ареалом. Буковина довго була частиною Османської імперії і на початок XIX ст. була відносно малозаселеною. У «довгому XIX ст.», перебуваючи в Австрійській імперії, вона відігравала роль «малого Сибіру», куди засиляли скомпрометованих імперських урядників [20, с.97]. В регіоні переважало православ'я, у деяких селах зберігалось старообрядництво. Проживала велика і активна румунська меншина. У XIX ст. розвивався так званий «автономістський рух». Більша частина населення ідентифікувала себе як «руські люди», руснаки. Сусіди цей регіон називали Румунією. Хотинщина – земля, що лежить на схід від Буковини (разом із Північною Буковиною сьогодні входить до Чернівецької області). За часів Київської Русі Хотинщина входила до складу Шипинської землі. Після занепаду Галицько-Волинської Русі була загарбана Молдовським князівством. Шипинську землю почали активно заселяти волохи, що призвело до того, що частина населення почала називати себе «романами». Певна частина населення сповідувала іудаїзм. У 1812 р. землі між Прутом та Дністром за Бухарестським миром відійшли до Російської імперії. З часом земля увійшла до утвореної Бессарабської області і її стали називати Північною Бессарабією. Найбільше у цьому етно-регіоні у справі національного будівництва попрацював мовознавець і педагог, літературознавець, визначний громадсько-політичний, культурний діяч Степан Йосипович Смаль-Стоцький. Його подвижницьку діяльність на ниві українського націєтворення високо оцінювали навіть сучасники. Так, наприклад, Іван Франко у листі до Михайла Драгоманова від 1890 р. зазначав: «Оце прихотилося побувати два рази в Чернівцях. Я там записався на лекції Стоцького і Калужняцького, лекції обох цих професорів мені подобалися без порівняння ліпше, аніж лекції Огоновського, – все це, видно, більш європейський метод, науковий» [28].

Наступний етно-регіон – Волинь (сучасні Волинська та Рівненська області, північ Тернопільської і Хмельницької, а також за-

хід Житомирської області). Регіон увійшов до складу Російської імперії після поділів Речі Посполитої. Зберігалися міцні позиції православ'я. Геополітична і культурна орієнтація, а також ментальність волинян історично близькі до галичан. На початок XIX ст. ідентифікували себе як волиняни, волиняки, польщаки. Сусіди називали цей регіон Польщею (з наголосом на останньому складі).

«Центральний» мега-регіон включає у себе чотири етно-регіони. Самий західний з них – Поділля, (сьогодні це землі Вінницької, центру та півдня Хмельницької та півночі Одеської областей). Ментальність населення близька до ментальності волинян, проте чимало повпливали на неї причорноморський регіон та Придністров'я. Досить міцними були позиції канонічного православ'я, подекуди представлено старообрядництво. Свою національну програму «українцям-подолянам» вдалося сформулювати і опублікувати у центральній київській періодиці аж під час I російської революції [27].

Правобережжя – (сьогодні це землі Черкаської та Кіровоградської областей, схід Житомирської та захід Київської областей). Досить потужними були позиції канонічного православ'я. Ментальністю близькі до подолян.

Гетьманщина – землі колишнього Гетьманату – державного утворення за наслідками Зборівського договору 1649 р., (сьогодні це схід Київської, Полтавської та Чернігівської областей). Назва цих земель в офіційних актах Російської імперії XVIII – початку XX ст., а також у російській і частково у вітчизняній історіографії – Малоросія (у XIX ст. назва Малоросія поступово поширюється на усю Наддніпрянщину). Регіон з сильною автономістською традицією. Батьківщина малоруського автономістського руху. Саме на основі полтавських діалектів створювалася сучасна українська літературна мова. Регіон православний.

На території сучасної Сумської та Харківської областей сформувався найбільш тісно пов'язаний із російською ментальністю етно-регіон – Слобожанщина. Ця територія в XVII-XVIII ст. перекривалася землями п'яти Слобідських козацьких полків – автономних форм у межах Московського царства, а згодом – Російської імперії. Колонізація Слобідської України населенням із заходу відбувалася кількома хвилями. Масового характеру вона набрала в 30-х рр. XVII ст., коли після поразки низки козацьких повстань у Речі Посполитій повстанці, діставши дозвіл від царя, з сім'ями перейшли кордон Московської держави і почали селитися на Слобожанщині. На відміну від Гетьманщини, цей регіон не знав гетьманської влади. Вся адміністративна влада знаходилася в руках імперської адміністрації, якою керували московські воеводи, а з XVIII ст. – військові губернатори. Населення регіону було православним, ментально близьким до великоросів.

«Східний» регіон включає у себе чотири етно-регіони на південно-східних землях сучасної України. Ці території до XVIII ст. через низьку заселеність називали «Диким полем». Завдяки перемогам Російської імперії над Кримським ханством і колоні-

зації степового Причорномор'я у другій половині XVIII ст. вони були інкорпоровані у Російську імперію та отримали нове «історичне ім'я» – Новоросія (пафосно названі так за аналогією до «Нової Греції» – новонабутими Грецією у стародавні часи колоніями). На цих територіях у 1764 р. була утворена Новоросійська губернія, а на початку XIX ст. сформовані Катеринославська, Херсонська і Таврійська губернії Російської імперії. У 1812 р. разом з Бессарабією вони увійшли до складу єдиного Новоросійсько-Бессарабського генерал-губернаторства зі столицею в Одесі.

Після турецького панування у Бессарабії залишилося всього 120 тис. жителів. На вільних землях почали поселятися болгари, гагаузи, греки, що втікали з Османської імперії у пошуках кращого життя. Землі цього регіону також надавалися відставним офіцерам російської армії. Селилися тут і полонені шведи, турки, татари, поляки, німецькі колоністи.

Після Кримської війни значна частина добровольців із сербів, болгар, чорногорців, які воювали на боці Російської імперії, виявили бажання залишитися і отримали відповідний дозвіл на поселення у регіоні. У 1860-1863 рр. у Таврійську і Херсонську губернії було дозволено масово переселятися слов'янам з Османської імперії, причому переселенцям надавалася матеріальна допомога. За даними перепису 1897 р. у регіоні вважали рідною російську мову – 50,8% населення, ідиш – 32,5%, а малоросійську – лише 5,7%.

На землях сучасних Донецької та Луганської областей у XIX ст. формувалася наступний, переважно російськомовний етно-регіон – Донбас. На цих землях безроздільно панувало православ'я, а населення ментально тяжіло до великоросів.

Подніпров'я – регіон, що сформувався на землях колишньої Запорізької Січі (сьогодні – землі Дніпропетровської та Запорізької областей). Край зберігав досить потужні козацькі традиції. Панувало православ'я. Населення ідентифікувало себе почасти як козаки, малороси.

Причорномор'я – землі сучасних Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Дуже строкатий регіон, так як мав пізню імперську історію. Панувало православ'я. Російська мова у цьому регіоні чулася скрізь, окрім сільських регіонів Херсонщини. У другій половині XIX ст. економічний ландшафт регіону визначили чорноморські порти.

Крим – найбільш своєрідним за своєю історією регіон. Посідав чільне місце за насиченістю історичного життя від античних часів – до XIX ст.

Отже, людська уява через продукування нових ідеологій спроможна створити новий світ. Саме такий «новий світ» створили ідеологи українства у «довгому XIX ст.». Проаналізувавши їх праці, можна зробити висновок, що українська національна ідея полягає в реалізації національного проекту «Україна», який включає у себе розбудову української національної демократичної держави європейського зразка з розвинутою економікою та високим

рівнем добробуту населення, а також у подальших демократичних трансформаціях української спільноти. Проект «Україна» це ще й «міст», яким мають «транспортуватися» європейські цінності на євразійський простір.

Список використаних джерел та літератури:

1. Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 томах, 12 книгах / редколегія: П. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1991-1998.
2. Климчук М. «Паст енд Презент»: винахідники традицій (передмова перекладача) / [пер. з англ. Микола Климчук] // *Винайдення традицій* / за ред. Ерика Гобсбаума і Теренса Рейнджера. Київ: Ніка-Центр, 2005. 448 с.
3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: монографія. Київ: Либідь, 1999. 352 с.
4. Удод О. Українська історична дидактика: академічний дискурс (До 80-річчя Інституту історії України). Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2016. 214 с.; Удод О. Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання: монографія. Кн. II: Україна XIX – початку XXI ст.: цивілізаційний контекст пізнання. Київ, Чернівці, Тернопіль: Астон, 2012. 696 с.; Удод О. Соціокультурні аспекти формування української нації в XIX ст. // *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*. Дніпропетровськ: ДНУ ім. О. Гончара, 2015. Вип. 13. С. 185-202; Удод О. Модернізація і становлення української нації // *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Київ: НТУУ «КПІ», 2013. Вип. 35. С. 39-60.
5. Hobsbawm E. The Age of Revolution: Europe 1789-1848. Vintage Books (U.S.), 1962. 365 p.
6. Hobsbawm E. The Age of Capital. 1848-1875. Weidenfeld & Nicolson, 1975. 354 p.
7. Hobsbawm E. The Age of Empire: 1875-1914. Weidenfeld & Nicolson, 1987. 404 p.
8. Hobsbawm E. The Age of Empire: 1875-1914. P. 340-348.
9. Ортега-и-Гассет Х. Філософія культури. Москва, 1991. 588 с.
10. Дестют де Траси. Основи ідеології. Ідеологія в собственому смислі слова. Москва: Академічний Проект. 2013. 334 с.
11. Гегель Ф. Феноменологія духа. Москва: ЭКСМО, 1998. 288 с.
12. Тейлор Ч. Джерела себе / пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2005. 696 с.
13. Сміт Е. Національна ідентичність / пер. з англ. Петро Таращук. Київ: Основи, 1994. 224 с.
14. Проблеми теорії ментальності / відповідальний редактор академік НАН України М.В. Попович. Київ: Наукова думка, 2006. 408 с.
15. Жак Ле Гофф. Цивілізація середньовікового Запада. Москва, 1992. 488 с.
16. Попович М. Українська національна ментальність // *Проблеми теорії ментальності*. С.232-270; Кримський С. Архетипи української ментальності // *Проблеми теорії ментальності*. С. 273-299.
17. URL: http://history.franko.lviv.ua/monogruc_r1.htm
18. Історія Центрально-Східної Європи / за ред. А.О. Зашкільняка. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001. 660 с.
19. Плохій С. Переяслав 1654: православний дискурс та політична культура // *Переяславська рада 1654 р. (історіографія та дослідження)*. Київ, 2003. 540 с.
20. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). Київ: Критика, 2006. 632 с.

21. Липинський В. Повне зібрання творів, архів, студії. Т. 6. Кн. 1: Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. Київ-Філадельфія, 1995. 471 с.
22. Удод О. Регіональна конфігурація української історіографії: пошуки наукової моделі розуміння вітчизняної історії // *Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2-х тт.* Київ, 2016. Т. 2. С. 24-27.
23. Духнович О. Состояние Русинов в Угорщине // *Зоря Галицька*. 1849. № 31.
24. Пеняк К., Пеняк С. Верхне Потисся і давньослов'янські державні об'єднання другої половини I тисячоліття нашої ери // *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23-24 жовтня 1992 р.)*. Ужгород, 1992. С. 302.
25. Вовк Хв. Етнографічний нарис. Народознавча спадщина Хведора Вовка. Київ, 2012. Кн. 2. С. 12-29.
26. Тарнавський. Спогади. Родинна хроніка. Київ, 2019. 488 с. С. 171.
27. Заводовський А. Національна програма українців-подолян в преці 1906 року // *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т. 3 (5). С. 79-84.

А. А. Заводовский

Начала формирования украинской национальной идеологии в украинском этно-регионах в «длинном XIX в.»

В статье раскрывается проблема начала формирования украинской национальной идеологии в украинских этно-регионах в «длинном XIX в.», а именно в период с конца XVIII – до начала XX в. Автор обращает внимание на административно-территориальные изменения, произошедшие на украинских землях в конце XVIII в. в связи с исчезновением Речи Посполитой и Крымского ханства, а также завоеванием Российской империей причерноморских земель и Крыма.

В статье обращается внимание на то, что к началу XIX в. население этно-регионов, что позже вошли в Украинское государство, было неоднородным. Своей идентичностью и ментальностью выделялись жители двенадцати этно-регионов, каждый из которых имел собственное «историческое прошлое», этнические различия, экономические и политические особенности, региональную элиту и тому подобное. На формирование менталитета и идентичности населения регионов повлияли историческая судьба, религия, экономическое развитие, государственная политика стран-захватчиков, трансформация доминирующих культурных традиций и тому подобное.

Коротко анализируется ментальность, религиозная и этническая идентичность населения таких этно-регионов как Закарпатье, Восточная Галичина, Северная Буковина, Подолье, Вольнь, Правобережье, Гетманщина, Слобожанщина, Поднепровье, Донбас, Причерноморье и Крым.

Автор дает характеристику начала сотрудничества элит этно-регионов, которое на протяжении XIX – в начале XX в., усвоив логику национализма, попытались на основе современных европейских демократических идей – равенства, братства, справедливости и народолюбия разработать собственную оригинальную концепцию будущей соборной Украины.

Наконец, учитывая указанные факты и научные предположения, автор делает выводы, обращая внимание читателя на колоссальную работу, проделанную украинскими «нациетворцами» в «длинном XIX в.».

Ключевые слова: украинское национальное строительство, «длинный XIX век», идеология, ментальность, национальная идентичность, этно-регионы Украины.

A. A. Zavodovsky

The beginnings of the formation of Ukrainian national ideology in Ukrainian ethno-regions in the «long XIX century»

The article deals with the beginnings of the formation of Ukrainian national ideology in the Ukrainian ethno-regions in the «long XIX century», namely in the period from the end of the eighteenth to the beginning of the twentieth century. The author draws attention to the administrative-territorial changes that took place in the Ukrainian lands at the end of the eighteenth century connecting with the disappearance of the Commonwealth and the Crimean Khanate, as well as the conquest of the Russian Empire by the Black Sea and Crimea.

The article draws attention to the fact that at the beginning of the nineteenth century the population of the ethno-regions that later joined the Ukrainian state was heterogeneous. The identity and mentality of the inhabitants of the twelve ethno-regions, each of which had its own «historical past», ethnic differences, economic and political characteristics, regional elite and more. Formation of mentalities and identities of the population of the regions was influenced by historical fate, religion, economic development, state policy of the invading countries, transformation of dominant cultural traditions, etc. The mentality, religious and ethnic identity of the population of such ethno-regions as Transcarpathia, Eastern Galicia, Northern Bukovina, Podillya, Volyn, Right Bank, Hetmanate, Slobozhanshchina, Dnieper, Donbass, Black Sea and Crimea are briefly analyzed.

The author describes the beginnings of cooperation between the elites of the twelve ethno-regions, who during the nineteenth and early twentieth centuries tried to develop their own original concept of the future cathedral of Ukraine on the basis of modern European democratic ideas – equality, brotherhood, justice and nationalism.

Finally, in view of these facts and scientific assumptions, the author draws conclusions by drawing the reader's attention to the tremendous work done by the Ukrainian nationalists in the «long» XIX century.

Key words: Ukrainian nation-building, «long 19th century», ideology, mentality, national identity, ethno-regions of Ukraine.

Отримано: 10.11.2019